

Kitabiyat/Book Review

Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul: Risale-i Kürd Hatib

H. Ahmet Arslantürk ve Murat Kocaaslan. İstanbul: Okur Akademi, 2014. 108 s. ISBN 978-605-4877-14-0.

CUMHUR BEKAR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Social Sciences University of Ankara

(cumhur.bekar@asbu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-9101-5774

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 15.05.2024
Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 04.06.2024

Bekar, Cumhur. *Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul: Risale-i Kürd Hatib*, H. Ahmet Arslantürk ve Murat Kocaaslan. *Ceride* 2, no. 1 (Haziran/June 2024): sayfa/pp x-y
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12634329>

17. yüzyıl Osmanlı tarih yazımı, bir önceki yüzyıla göre, tarih yazımını belirleyen üst düzey bürokrat-entelektüel ve saray merkezli şehname yazarlarından daha farklı olarak, toplumun ve bürokrasinin değişik kesimlerinden gelen kişilerinde katıldığı daha çeşitli, daha canlı ve elbette daha çatışmacı bir yapıya dönüşmüştür.¹ Özellikle son on yılda artan bir biçimde daha önce bilenen ya da bilinmeyen birçok eserin yayına hazırlanmasıyla beraber bu zenginliğin boyutları daha iyi anlaşılmaktadır.² Literatüre yeni kazandırılan

1 17.yüzyıl tarihyazımı için bakınız: Gabriel Piterberg, *An Ottoman Tragedy, History and Historiography at Play* (Berkeley: University of California Press, 2003).

2 Çok bilinen eserlerden örnek olarak Katip Çelebi, *Fezleke I-II (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655))*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Basım Yayım, 2017). Daha az bilinen ama içerisinde çok önemli bilgiler içeren eser hakkında bakınız: Ramazan Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinamesi, (H.1058-1106/ M.1648-1694), Metin ve Değerlendirme," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,

eserlerden bir tanesi, 2014 yılında Ahmet Arslantürk ve Murat Kocaaslan'ın beraber yayına hazırladıkları, Kürd Mustafa isimli bir hatip tarafından yazılan *Risale-i Kürd Hatib* isimli eserdir. Tek nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan ve 17. yüzyılın ikinci yarısı için oldukça önemli bilgiler ihtiva eden bu eser hakkında yazarlar kısa bir bilgi ile dönemin panoramasını verdikten sonra eserin transkripsiyonu ile tıpkıbasımını okuyucuya sunmuşlardır.

Risale-i Kürd Hatib aslında Osmanlı tarihçileri için hiç bilinmeyen bir eser değildi. Eser üzerinde ilk çalışma 1969 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde lisans tezi olarak Mehmet Çömçüoğlu tarafından yapılmıştır. Risaleyi hak ettiği mevkilere gelemediğini düşünen bir kişinin hayal kırıklığı içerisinde yazdığı bir şikâyetname olarak yorumlayan Çömçüoğlu, risalenin kısa bir değerlendirmesini yaptıktan sonra risalenin tam bir transkripsiyonunu vermiştir. Ancak lisans tezi olarak hazırlanması nedeniyle bu ilk çalışmanın dolaşımı oldukça kısıtlı kalmıştır.³ Arslantürk ve Kocaaslan'ın çalışmasında da yalnızca bir dipnot olarak geçmektedir. *Risale-i Kürd Hatib*'in Osmanlı çalışmalarında gündeme gelmesi, Derin Terzioğlu'nun 1999 yılında Harvard Üniversitesine sunduğu doktora çalışması ile olmuştur.⁴ Terzioğlu yazarın dönemin etkili figürlerinden Vani Efendi'nin (ö.1685) çevresinden birisi olduğunu öne sürmekte ve risalede öne sürdüğü fikirleri bu çevrenin dini ve toplumsal bağlamında değerlendirmektedir.⁵ Risaleyi en yoğun şekilde kullanan ve hatta temel argümanlarını onun üzerine inşa eden çalışma, Marc David Baer'in *Honored by the Glory of Islam* adlı kitabıdır.⁶ Baer kitabında 17. yüzyılın ikinci yarısında, IV. Mehmed ve yönetici elit nezdinde gayri Müslimlere karşı bir hoşnutsuzluğun arttığını ve bunun gayri Müslimlerin zorla ihtidasına yol açtığını iddia etmektedir. Bu iddia çerçevesinde, Baer özellikle risale yazarının Bozcaada'nın fethinden sonra ile Eminönü'nde Hadice Turhan'ın (ö.1683) himayesinde yapılan Yeni Camii'nin inşaat sürecine dair yazdıklarını kendi argümanlarına delil olarak sunar. Terzioğlu ve Baer'in çalışmaları, Arslantürk ve Kocaaslan'ın kaynakçasında yer

2019).

- 3 Teze artık online olarak İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin internet sayfasından ulaşılabilir.
- 4 Derin Terzioğlu, "Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyazi-i Misri (1618-1694)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, 1999).
- 5 Terzioğlu, "Sufi and Dissident," 131.
- 6 Marc David Baer, *Honored by the Glory of Islam, Conversion and Conquest* (Oxford: Oxford University Press, 2008).

almamaktadır. Hadice Turhan'ın mimari hamiliğine odaklanan Lucienne Thys-Şenocak da Baer gibi risaledeki Yahudi karşıtlığına işaret eder.⁷ Bu çalışmaların ortak özelliği risaleyi Vani Efendi'nin çevresinde şekillenen Kadızadeli fikirlerinin bir yansıması olarak görmeleridir.

Risalenin dönemin diğer eserlerinden en önemli farkı, Valide Sultan Hadice Turhan'a hitap eden bir tarz ve içerik ile yazılmış olmasıdır. Dönemin tarih yazımının Sultan IV. Mehmed ve Köprülü ailesi tarafından himaye edilen tarihçilerce şekillendirildiğini düşündüğümüzde, eserin Hadice Turhan'ın ilgisini çekecek şekilde tasarlanmış olması, önemini artırmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, yazarın hangi konuları ele almadığı ve bunların yerine nasıl bir anlatı oluşturduğu da oldukça önem kazanmaktadır. Örneğin, yazarın Hadice Turhan Sultan'ın siyasi bir aktör olarak en etkin olduğu 1652-1656 dönemini oldukça yüzeysel bir şekilde ele alması ve bu dönem sadece peşi sıra gelen veziriazamların genellikle başarısız faaliyetlerine odaklanarak anlatması oldukça dikkat çekicidir. Benzer şekilde, Köprülü Mehmed Paşa'nın veziriazamlık makamına getirilmesini, Osmanlı tarihyazımında sıklıkla anlatıldığı gibi Hadice Turhan'ın organize ettiği bir girişim olarak değil, yönetici elitin geniş katılımıyla gerçekleşen bir meşveretin sonucu olarak sunması, Hadice Turhan Sultan'ın siyasi faaliyetlerini göz ardı eden bir yaklaşımı yansıtmaktadır.⁸ Bu siyasi faaliyetlerin yerine yazarın Hadice Turhan'ın yaptığı hayratları ve dindarlığını öne çıkarması, özellikle de Yahudi hekim Hayatizade'nin ihtida hikayesini detaylı bir şekilde aktarması, en azından 1670'lere geldiğimizde Hadice Turhan'ın siyasi bir figürden ziyade kendisini imparatorluğa adayın ve dindar bir kişi olarak hatırlanmayı tercih ettiğini düşündürmektedir.

Eser ile ilgili tartışmalarda ihmal edilen bir nokta ise neden 1676 gibi oldukça geç bir dönemde yazarın Valide Sultan'ın himayesini aradığı ve risalesini ona sunduğudur. Bu durum, hiç kuşkusuz valide sultanın hala önemli bir güç odağı olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Özellikle 1660'larda valide sultan ile oğlu IV. Mehmed arasındaki soğukluk ve hatta uzun yıllar birbirlerini görmemeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu mevcut tarihsel

7 Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009).

8 Köprülü Mehmed Paşa'nın veziriazam olmasına dair tarihsel anlatıların derin bir analizi için bakınız: Metin Kunt, "Naima, Köprülü, and The Grand Vizirate," *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Hümaniter Bilimler* 1 (1973): 57-64.

anlatıyla çelişen bir husustur.⁹ Yazarın başta Köprülüler olmak üzere dönemin diğer önemli figürlerini de oldukça olumlu bir biçimde resmetmesi, Valide Sultan'ın bu figürlerle uyum içinde çalıştığını düşündürmektedir. Özellikle Vani Efendi'nin ön plana çıkarılması ve Hadice Turhan'ın dindarlığına yapılan vurgu, bize bu uyumlu çalışmanın yanı sıra Hadice Turhan'ın Kadızadeliilerin fikirlerinden de derin bir biçimde etkilendiğini göstermektedir.

Osmanlı kroniklerinde, yazarın kendi sesini duymak bazen oldukça zordur. Art arda gelen atamalar, aziller ve idamlar peşi sıra, oldukça kuru bir üslupla anlatılır. Ancak, Mustafa Ali (ö.1600) ve Naima (ö.1716) gibi birkaç yazarın eserlerinde, kendi seslerini, kızgınlıklarını ve kırgınlıklarını hissedebiliriz. *Risale-i Kürd Hatib* de yazarın sesini duyabildiğimiz eserlerden birisidir. Her şeyden önce, bu risale salt 17. yüzyılın ikinci yarısını anlatan bir tarih metni olarak değil, aynı zamanda istediğini elde etmek için tam on iki yıldır boş yere beklemiş bir hatibin durumunu dile getiren bir arzuhal olarak da nitelendirilebilir. Bu bağlamda, *Risale-i Kürd Hatib* bir tarih metni olduğu kadar yazarın kendi sesini duyurduğunu ve kısa da olsa kendisini anlattığı bir ben anlatısıdır. Kürd Hatib, IV. Mehmed'in ilk oğlu olan şehzade Mustafa'nın 1663'deki doğumunu önceden rüyasında görmüş ve bunu padişaha iletmeye çalışmıştır. Ancak, bir dizi zorluğun ardından padişaha iletebildiği bu müjdenin bir karşılığını bekleyen yazar, istediğini bulamamıştır. On iki yıl boyunca bir mükafat bekleyen Hatib, eserin sonunda Bursa kadılığı ile beraber Gemlik'te bir arpalık istediğini, ama bunun yerine otuz akçelik bir yevmiyenin kendisine layık görüldüğünü söyler. Eserin son kısmını oluşturan bu bölüm, aynı zamanda metinde o zamana kadar kendisinin dönemin önde gelen kişileri ile olan bağlantılarından bahseden yazarın kendisini açıkça ifade ettiği bölümdür. Bu bölüm ayrıca eserin neden yazıldığını da ortaya koymaktadır. Bu neden, hiç kuşkusuz, Vani Efendi, Merzifonlu Mustafa Paşa (ö.1683) ve Valide Sultan'ın kethüdası Mustafa Bey gibi dönemin önde gelen kişilerin yakınlığını elde etmesine rağmen istediği bir mevkiye getirilmemesinden kaynaklanan bir hayal kırıklığını ifade etme isteğidir.

Sonuç olarak *Risale-i Kürd Hatib* hayal kırıklığına uğramış bir hatip tarafından yazılarak hakkının verilmesi için dönemin valide sultanına sunul-

9 IV. Mehmed ile Hadice Turhan Sultan arasındaki gerilim ve kopuşlar için bakınız: Erhan Afyoncu ve Uğur Demir, *Turhan Sultan* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), s.168-200. Cumhur Bekar, "The Ottoman Revolution of 1661": The Reconfiguration of Political Power under Mehmed IV and Köprülü Grand Viziers," *Journal of Early Modern History* 27 (2023): 245-247.

muş olan bu risale, Osmanlı tarih yazımında farklı bir çevrenin sesini duyurması açısından büyük öneme sahiptir. Uzun terkiplerin olduğu ve Arapça ve Farsça kelimelerin sıklıkla kullanıldığı bu zor metin Ahmet Arslantürk ve Murat Kocaaslan tarafından titizlikle Latin harflerine aktarılmıştır. Böylece uzun zamandır hakkında yalnızca bir lisans tezinin mevcut olduğu bu eser, çok daha geniş bir kitle tarafından okunabilecek ve değerlendirilebilecektir.